SANAT YAZILARI, 2020; (42): 51-72 / ARAŞTIRMA MAKALESİ

RÖNESANS'TAN, 21. YÜZYILA KADARKİ TARİHSEL SÜREÇTE, GRAFİK TASARIM ÇALIŞMALARINDA ORTAÇAĞ İMGELERİNE ÖRNEKLER

MEDIEVAL IMAGES IN GRAPHIC DESIGN IN THE HISTORICAL PROCESS FROM THE RENAISSANCE TO THE 21st CENTURY

ÖĞR. GÖR. **BAYRAM BOZHÜYÜK**
Gaziantep Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü
byram27@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3958-5072

Öz: *Ortaçağ'ın günümüzde halen ilgi çeken bir dönem olmasındaki sebep günümüz toplumlarının ortaya çıktığı ve kültürel anlamda geliştiği bir dönem olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Avrupa toplumlarının dini, etnik ve dilsel davranışlarının şekillenmesinde ve gelişiminde Ortaçağ önemli bir dönem olmuştur. Günümüz uluslarının varoluşlarına etki eden Ortaçağ'ın, sona erdikten sonra bırakmış olduğu etkiler tarihsel süreç içerisinde sanatsal alanlarda da karşımıza çıkmaya devam etmiştir ve etmektedir. Bu sebeple Rönesans döneminden günümüze Ortaçağ'a ait bazı imgeler halen kullanılmaya devam edilmektedir. Ortaçağ'ın kültürünün yaşatılması fikriyle ortaya atılmış medievalizm (Ortaçağcılık) kavramı şenliklere, törenlere, sinemaya, fotoğrafa, resim sanatına ve grafik tasarım konularına ilham kaynağı olmaktadır. Özellikle Avrupa'da matbaanın icadından günümüze gelen süreçte, Ortaçağ imgelerinin görsel açıdan toplumların ulusal ve ideolojik duygularına ilham kaynağı olması amacıyla üretilmiş grafik tasarım çalışmaları bulunmaktadır. Kültürel ihtiyaçlardan kaynaklanan mekân tasarımları ve müzelerde de Ortaçağ imgelerinin grafik tasarım amaçlı kullanıldığını görülmektedir. Makalede Ortaçağ kavramı irdelenerek, grafik tasarımın tarihsel süreçte Ortaçağ'ın görsel imgelerinden nasıl faydalandığı incelenmiştir.*

Anahtar Sözcükler: *Ortaçağ, Grafik Tasarım, Medivealizm, Minyatür, İllüstrasyon.*

GELİŞ TARİHİ: 18.12.2019 | **KABUL TARİHİ:** 26.02.2020

Abstract: *The reason why the Middle Ages is still an interesting period stems from the fact that the Middle Ages had an important place in the emergence of today's societies. The Middle Ages were an important period, especially in shaping and developing religious, ethnic and linguistic behaviors of European societies. The effects of the Middle Ages, which had an impact on the existence of today's nations, after the end, continued to appear in artistic fields in the historical process. For this reason, some images of the Middle Ages still continue to be used since the Renaissance. The concept of medievalism, which was put forward with the idea of keeping the culture of the Middle Ages, inspires festivals, ceremonies, cinema, photography, the art of painting, the idea of keeping traditional crafts alive and graphic design. Especially in Europe, from the invention of the printing press to the present day, there are graphic design works produced in order to inspire the cultural, national and ideological feelings of the Middle Ages visually. In this article, examples of these studies are given and how the historical process of graphic design benefits from the visual images of the Middle Ages is examined.*

Keywords: *Medieval, Graphic Design, Medivealism, Miniature, Illustration.*

1. Giriş

Günümüzü şekillendiren imgelerin kültür kökenlerini anlamak, geçmişle ilgilenmek sosyal bilimlerin ve sanatın çalışma alanlarındandır. Bu bağlamda öncelikle Petrarca, Leonardo Bruni gibi hümanist düşünürlerin Ortaçağ'a ve Ortaçağ imgelerine bakış açısı incelendiğinde, kültürel gerileme olarak tanımlanmış dolayısıyla hor görülmüş ve "karanlık çağ" yakıştırılması ile adlandırılmıştır. Ortaçağ'ın insanlarda bırakmış olduğu "kötü dönem" söylevi günümüzde de kullanılmaktadır. Bu söylevde haklılık payı bulunabilir. Fakat Ortaçağ'ın kötü dönem olduğu fikirlerine rağmen, Ortaçağ aynı zamanda günümüz toplumlarının temelini oluşturan kültürlerin, kuralların ve milli kimliklerin ortaya çıktığı, tek tanrılı dinlerin fazlasıyla kabul gördüğü, görsel imgesel ifadeler açısından zengin bir dönem olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Ortaçağ sonrasında kültürel anlamda Ortaçağ'a ait davranışlar yaşatılmaya devam edilmektedir. Özellikle, sanayi devrimleri gibi üretim alışkanlıklarının değiştiği zamanlarda, önemli çağ dönümlerinde ve savaşlarda uluslar milli kimliklerini Ortaçağ dönemi imgelerinde ve destanlarında aramışlardır.

Ortaçağ kültürünün hem doğuda, hem de batıda günümüzdeki alışkanlıkların kökeninde var olmasının yanında, toplumların benliklerini korumaları için üretilmiş sanatsal çalışmalarda da kendisini zaman zaman göstermiştir. Özellikle medievalizm fikri Ortaçağ'ın düşüncesini ve imgelerini savunan bir düşüncedir. Medievalizm fikrinden ve eskiye dönüş ihtiyaçlarından dolayı zaman içerisinde Ortaçağ imgeleri bulunan sanatsal üretimler yapılmıştır. Rönesans'tan, 21. yüzyıl grafik ürünler içerisinde afiş çalışmaları, kitap baskıları, çizgi romanlar, oyun kartları, tabelalar, logo tasarımları bulunmaktadır. Bu çalışma; Ortaçağ'ın kültürel eğilimlerini yaşatmada önemli bir fikir olan medievalizm (ortaçağcılık) kavramı ile grafik tasarım ürünlerinin beraber incelenmesinin yanında, Ortaçağ imgelerinin grafik tasarımda kullanıldığı eserlerden bazı örneklerin tanıtılması amacıyla hazırlanmıştır.

2. Ortaçağ'a ve Ortaçağ Avrupa'sının Bırakmış Olduğu Kültüre Genel Bakış

2.1. Ortaçağ Kavramı

Ortaçağ, Avrupa tarihinde, 5. yüzyılda Roma uygarlığının çöküşünden Rönesans dönemine kadar olan zamanı kapsamaktadır (Brittanica. https://www.britannica.com/event/Middle-Ages). Roma yıkıldıktan sonra Ortaçağ zihniyetine göre klasik antikite çok uzakta kalmıştı ama aynı zamanda tarihsel bir olgu olarak algılanmak üzere varlığını çok güçlü bir şekilde hissettirmekteydi (Panofisky, 2014, s. 46). Hümanist tarihçi Leonardo Bruni'nin *History of the Florentine People* isimli eserinden aktaran Ernst Breisach'ın *Historiography, Ancient, Medieval and Modern* isimli kitabındaki bilgiye göre Bruni, Floransa'nın gelişiminden söz ederken şunları söylemiştir;

> Floransa, başarısının kaynağını; erdem, stil güzelliği, cesaret, çalışkanlıktan alan cumhuriyetçi özgürlüklere bağlamıştır. Bu özgürlüğün Roma İmparatorluğu'nun sonraki bin yıllık karanlığa sıçramasıyla ortaya çıkan gerileme, tüm bu erdem ve büyüklüğü mahveder (Breisach, 2007, s. 154).

Bruni'nin bin yıllık karanlıktan kastı Ortaçağ dönemidir. Öte yandan Ortaçağ kavramının tanımlanması son derece güç bir kavramdır ve terimin açık etimolojisi bize bu kavramın, kimsenin hiç bir yere yerleştiremediği on yüzyıla yer bulmak üzere icat edildiğini göstermektedir; çünkü bu on yüzyıl (Ortaçağ), çok gurur duyulan bir dönem (Rönesans) ile büyük bir özlem duyulan başka bir dönem (Antikite) arasında, iki "olağanüstü" çağ arasında yer alıyordu (Eco, 2018, s. 17). Bu fikirler doğrultusunda İngilizce'deki *medieval age* ya da Türkçe'deki *ortaçağ* terimi, arada kalmışlığı ifade etmek amacıyla "medium aveum" ortadaki dönem diye Latince'den türetilmiştir.

Ortaçağ dönemi hakkındaki olumsuz fikirlere rağmen, Ortaçağ'ın farklı sanatsal ve kültürel getirileri bulunmaktadır. Ortaçağ döneminde yapılan eserlerin estetik alanında geçmiş dönemlerde incelenememesinin sebebi Ortaçağ Avrupa'sının güzellik ve sanat ilişkisini din ve ihtişam alanında algılanıp, kendi içerisinde bir kuram geliştirememesinden kaynaklanmaktadır. Bu da Ortaçağ döneminde ve 18. yüzyıla kadarki süreçte, Ortaçağ'a ait estetik çalışmaların yeterli açıdan yapılamadığı içindir. 18. yüzyılda yaşamış filozof Alexander Gottlieb Baumgarten, *aesthetica* (estetik) kavramını ortaya atmıştır. Bu yeni disiplinin tanımını "duyusal bilginin bilimi" olarak yapan Baumgarten, estetiğin alanını sadece güzel sanatlarla sınırlı kalmayacak biçimde genişletir (Ertürk, 2016, s. 119). Estetik kavramının ortaya çıkmasıyla 18. yüzyıl sonrasında Ortaçağ sanatı hakkında bilgiler artmıştır. Ayrıca 19. yüzyıl içerisinde ortaçağ; medievalizm (ortaçağcılık) kavramına, Arts and Crafts gibi akımlara ilham kaynağı olmasıyla Ortaçağ'ın görsel imgeleri çeşitli yüzeylerde grafik stil yaratmak amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca 19. yüzyılda ortaya çıkmış bir sanat akımı olan Romantizm döneminde sanatçılar eserlerinde Ortaçağ'a bazı atıflarda bulunmuştur. Örneğin Victor Hugo'nun *Notre Dame de Paris* isimli eserinde Neoklasizme karşı Gotik sanatın güçlülüğünü savunan bölümler bulunmaktadır. Fakat Ortaçağı bilimsel estetik kurallar içerisinde savunan görüşler 20. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Jurgis Baltrusaitis'in 1955'te yazdığı ve yıllar içerisinde birçok dilde baskısı yapılmış *La Moyen Age Fantastique* isimli kitap, Ortaçağ'da, özellikle de Ortaçağ'ın Gotik diye adlandırılan döneminde sanılanın aksine zengin düşünce ve estetik bir dünyanın olduğunu anlatmaktadır. Umberto Eco'nun Ortaçağ estetiği üzerine yayımlamış olduğu kitaplar yine Ortaçağ'ın kendi içerisinde sanatsal değerleri barındırdığını göstermektedir. Erwin Panofisky'nin *Gothic Architecture and Scholasticism* isimli kitabında Ortaçağ mimarisinin estetik sınırlarını skolastik düşünce üzerinden açıklamaktadır. Birçok sanat tarihi kaynaklarında rönesans kavramı ve hümanist düşünce; antikiteyi sanki bir anda saklanmış bir yerlerden bulmuşçasına anlatmaktadır. Hâlbuki klasik çağın bilgisini (antikiteyi) Rönesans'a ulaştıran, koruyan hatta eserlerinde konu edinen dönem Ortaçağ olmuştur. Yani Rönesans'ın antik dünyayı keşfetmesi Ortaçağ'ın sayesinde olmuştur denilebilir. Bu konuda Erwin Panofisky'nin *İkonoloji Araştırmaları* isimli kitabında Ortaçağ'ın klasik dünyayla ilişkisi hakkında şunları yazmıştır; Ortaçağ, klasik sanatın görsel değerlerine karşı kesinlikle kör değildi ve klasik edebiyatın düşünsel ve şiirsel değerleriyle ilgilenmiştir (Panofisky, 2014, s. 38). Ortaçağ insanlık için toplumsal ve bilimsel anlamda

zor zamanlar olsa da, Ortaçağ döneminin kendi içerisinde taşımış olduğu dini, etnik, kültürel değerler ve antik dünyayı unutmayışı bu dönemi estetik anlamda zengin kılmaktadır.

2.2. Ortaçağ Dönemindeki Önemli Olaylara Genel Bakış

Roma İmparatorluğu, MS. 5. yüzyıl ortalarında yıkıldığı zaman Avrupa'da yaşayan kavimlere siyasi anlamda büyük bir hareket alanı oluşmuştur. Bu ortam içerisinde başta Germen kökenli kavimler olmak üzere, Kuzey Avrupalı kavimler, Sarmat kavimleri, Türkik ve Altaik kökenli kavimler, Macarlar gibi Uralik kavimler Avrupa'nın tüm politik ve etnik çehresini değiştirdikleri gibi, yepyeni bir kültürel ortamın doğmasına da neden olmuştur (Beksaç, 2012, s. 3). Öte yandan Avrupa'da yayılmaya başlayan Hıristiyanlık dininin getirmiş olduğu kurallar, Avrupa kavimlerinin sahip oldukları pagan inanış ve kültürlerle beraber Antik dünyanın üzerinde yeni kültürlerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Antik dünyanın bilgisi, Avrupa kavimlerinin yerel kültürü ve Hristiyanlık gibi üç parametre Ortaçağ Avrupa kültürünün temelini oluşturmaktadır. Batı Avrupa'da oluşan yeni toplumsal siyasal örgütlenme, Yunan-Roma geçmişinden, Cermen kabilelerinin geleneksel ilişkilerinden ve Hıristiyan dünya görüşünden gelen öğelerin kendine özgü bir birleşimini ifade etmektedir (Ülgen, 2010, s. 5). Özellikle Karolenj döneminde Charlemagne'ın getirmeye çalışmakta olduğu standartlar birçok alanda kendisini göstermiştir. Tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesinden dil ve harf sistemine, mimari eserlerden antik dünyanın bilgisinin saklanması Karolenj döneminin özellikleridir. Bu bağlamda günümüzde bile ortak Avrupa kültürü oluşturma çabalarının kökenleri Karolenj dönemine kadar gitmektedir. Ayrıca Antikite unutulmamıştır. Yapılan yenilikler ve antik dünyanın eserlerinin yaşatılması Karolenj dönemine "Karolenj Rönesansı" da dedirtmektedir.

Avrupa'da Orta çağ, etik yönden son derece zengin çeşitlilikte yaklaşımlar içermektedir. On ikinci yüzyılın sonuna kadar, Batı Hıristiyanlığının entelektüel geleneği içindeki teolojik tartışmalar bağlamında ahlaki felsefelerin çoğu genişletilmiştir. Katedral okullarındaki keşişler ve öğretmenler, stoacılıktan ve neo-platonizm'den güçlü bir şekilde etkilenerek daha önceki Hristiyan babaların düşüncesini geliştirmişlerdir (Osborne ve Michael 2013, s. 3187). Skolastik düşünce Ortaçağ Avrupa'sında temel öğreti olmuştur. Bu öğreti kapsamında üniversitelerde yapılan bilimsel çalışmaların felsefi amacı tanrıyı ve tanrının yarattığı doğayı anlamaya yöneliktir. Avrupa'da Ortaçağ'da kurulmuş önemli üniversiteler bilimsel faaliyetlerine 21. yüzyılda da batı biliminin öncülüğünü yapmaya devam etmektedir. Ortaçağ üniversitelerinde, manastırlarda ve scriptoriumlarda (el yazması eser üreten yerler) üretilen el yazması kitaplar ve kitapların resimlenmesinde yararlanılan minyatür yapım tekniği Ortaçağ'ın bilgiyi saklayan ve transfer eden sanatı olmuştur. Bilgiyi aktarmada günümüzdeki fotoğraflı ve illüstrasyonlu yayınların işlevini Ortaçağ'da hem doğu dünyasında hem de Avrupa'da yapılmış minyatürlerle hazırlanmış kitaplar üstlenmiştir. Ayrıca el yazması eserlerdeki ve vitray gibi çeşitli yüzeylerdeki minyatürler bize Ortaçağ'ın modası, kullanılan araçları ve sosyal hayatı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Ortaçağ'ın ekonomik yapısının temelinde köyler ve antik dönem sonrası kurulan yeni şehirler bulunmaktadır. Ortaçağ batı dünyası; kapalı ekonomi ile açık ekonomi, kırsal yaşam ile kentsel yaşam, bir kale duvarı ya da değişik evler arasında seçimini yapmak için on yüzyıl geçirecektir (Le Goff, 2019, s. 29). Ortaçağ'da yeni kurulan kentler alışveriş merkezleri olarak da kendini göstermektedir. Ortaçağ'da ticaretle ünlü kentler ortaya çıkmıştır. Bu kentlerde özellikle kent meydanları paranın kullanıldığı, ağır malların sergilendiği alanlara dönüşmüştür. 12. ve 13. yüzyılda Champagne fuarları bu işlerin yapıldığı en önemli merkezlerdir (Le Goff, 2019, s. 87). Pazar ve panayırlar, Ortaçağ'ın ekonomik örgütlenmesinin en çarpıcı özelliklerindendir (Ülgen, 2012, s. 359). Bu bağlamda günümüz fuarcılığının bir kültür haline dönüşmesinde Ortaçağ'da ticaretle uğraşan kentlerin katkısı bulunmaktadır.

Ortaçağ'ın önemli olaylarından Viking saldırıları ve Fransa'da ortaya çıkan Norman kültürü Avrupa'nın onuncu yüzyılda tekrar yapılanmasına sahne olmuştur. 15 Haziran 1215 günü İngiliz kralı John tarafından çıkartılan Magna Carta veya Hürriyetlerin Büyük Fermanı (Great Charter of Liberties), günümüze kadar geçen 750 yıllık süre içinde İngilizler için olan öneminden hiç kaybetmediği gibi, zamanla değişik anlamlar elde etmiş, canlılığını koruyabilmiş ve yalnız Anglo - sakson dünyası için değil, bütün hür dünya için önem taşıyan değerli bir belge niteliğini de kazanmıştır (İlal, 2011, s. 210).

Ortaçağ'da kültürel kimliklerin değişmesi sadece Avrupa için geçerli değildir. Orta Doğu ve Asya'nın toplumları da kendi içerisinde barındırmış oldukları kültürel özellikler ve İslamiyet sayesinde günümüz karakteristik yapılarını oluşturmuştur. Moğol saldırıları doğu dünyası için zayıflama dönemi olmasının yanında yine 1241-1243 Moğol istilaları Polonya ve Macaristan'da korkunç izler bırakmıştır (Le Goff, 2019, s. 115). Ortaçağ'ın sonlarına doğru hem doğuda hem de batıda feodal devletlerin yerini büyük krallıklar, merkezi yönetimler ve imparatorluklar almıştır.

3. Medievalizm (Ortaçağcılık)

Ortaçağ hem kavram olarak ortaya atılışında, hem de tarihsel dönem olarak ele alındığında birçok çağdaş toplumun kültürel hayatında yaşatılmaya devam etmektedir. Ayrıca nostaljik anlamda da Ortaçağ imgeleri görsel sanatların bir çok dalında kullanılmaktadır. Medievalizm (Ortaçağcılık), Ortaçağ'ın çalışılması, Ortaçağ modellerinin çağdaş ihtiyaçlara uygulanması ve Ortaçağ'ın her türlü sanat ve düşünce biçimine ilham olduğu fikrini ortaya çıkartmıştır (Medievally Speaking. http://.blogspot.com/2010/04/what-is-medievalism.html). Ortaçağcılık, Ortaçağ'dan esinlenerek Ortaçağ'ın öğelerine, mimarlık, edebiyat, müzik, sanat, felsefe ve popüler araçlar gibi alanlarda ifade edilen, o dönemin unsurlarına bağlılıktan ilham alan inanç ve uygulama sistemidir (Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Medievalism,). Medievalizm fikrinin ortaya çıkmasında şüphesiz Ortaçağ kültürünün batı kültürünün kökenini şekillendirmesi yatmaktadır.

Medievalist fikirlerin ilham kaynakları, genellikle gizemcilik, kahramanlık, doğaüstü olayların ele alınması gibi imgelerle olmuştur. Bu bağlamda medievalizm fikri Ortaçağ'ı bize

edebiyatta masalsı bir dünya olarak ortaya koymaktadır. Medievalizm, Ortaçağ'ı filmlerde, video oyunlarında ve diğer medyalarda sürekli kullanılan bir konu olmasından dolayı saray sevgisi ve erkekliğin Ortaçağ idealleri, Kral Arthur ve Robin Hood gibi karakterleri yüzyıllar boyunca çekiciliğini korumaktadır. Aynı zamanda, bu karakterler ve Ortaçağ imgeleri tarihçi cinsiyetlerin sınırlarını da örneklendirmiştir (Pugh ve Weisl, 2013, s. 8). Ortaçağ'ın barındırmış olduğu bu imgelerden ilham alan Romantik dönem sanatçıları arsında John William Waterhouse 1888 yılındaki yapmış olduğu *The Lady of Shalott* isimli eserinde, *Edmund Blair Leighton Accolade ve god speed!* gibi bir çok eserinde Ortaçağ destanlarını ve karakterlerini resimlerine konu edinmişlerdir. Medievalist fikirlerin on dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki ortaya çıkmasından bu yana, modernist zamansallıkları, anti-modernist bir fikir dizisi ile tehdit etmesine yanıt veren muhafazakâr bir maddi değer olsa da, şimdi fantezinin kaynaşması için anlamsal bir yer haline gelmiştir (Utz, 2011, s. 109). Özellikle günümüzde sinema ve dizilerde Ortaçağ motiflerinin veya diğer imgelerinin kullanılması medievalist düşüncenin ürünleridir.

Ayrıca medievalist düşüncelerin ortaya çıkmasından önce plastik sanatlarda Ortaçağ imgelerinin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle grafik sanatlar alanında matbaanın 15. yüzyılda Avrupa'da geliştirildiği dönemden, 19. yüzyıla kadarki dönemde Ortaçağ imgelerinin kullanıldığı görülmektedir. Ortaçağ'a ait motifler, minyatürler ve sayfa düzeni sistemlerini birçok basılmış eserlerde ve tanıtım materyallerinde görebilmekteyiz. Daha sonra medievalist düşünce geleneksel sanatları ve ulusalcı fikirleri bir araya getirmiştir. Ortaçağ imgelerini sanat akımlarında, I. ve II. Dünya savaşlarında propaganda faaliyetlerinde, sonraki dönemlerdeki dergi kapaklarında ve çeşitli reklam çalışmalarında görülmektedir.

4. Ortaçağ İmgelerinin Kullanıldığı Grafik Tasarım Öğeleri

Grafik Tasarımcı, araştırma ve uygulama sürecinde imge ve olguları görsel imaj üretmek için kullanmaktadır. Bu bağlamda geçmişten günümüze ulaşan yapılar, el yazmaları, el sanatları ürünleri vs. gibi eserler ve eserlerdeki motif ve görüntüleri grafik tasarımcı kullanmaktadır. Matbaanın icadından 21. yüzyıla kadar geçen dönemde grafik imgeler çağların ve anlayışların farklılaşmasıyla değişime uğramıştır ve değişmeye devam edecektir. Bu değişime rağmen grafik tasarımda imaj yaratmak için matbaanın icadından, günümüze kadar belirli dönemlerde Ortaçağ görselleri de kullanılmaktadır. Grafik tasarımıncıların, Ortaçağ imgelerini kullanmasındaki sebepler dönemler içerisinde değişmektedir.

Gutenberg matbaası ile grafik çalışmaları ilk kez seri üretime geçmiştir. Johannes Gutenberg'in 15. yüzyılda matbaayı geliştirdiği dönemde Ortaçağ geleneğini sürdüren el yazmaları üreten kişiler veya scriptoriumlar (Ortaçağ'da el yazması üretilen yerler) üretimlerine halen devam etmekteydiler. Dolayısıyla Ortaçağ'a ait imgeler 15. yüzyılda üretilmeye devam etmiştir. Bu durum 15. yüzyıl ve 16. yüzyıl basımcılığını etkilemiştir. Ortaçağ minyatürleri matbaadan önce el ile çizilip boyanarak üretiliyorken, matbaa ile beraber ağaç baskı veya gravür tekniklerinde kendisini bulmuştur. Aynı durum yazı stilleri içinde geçerlidir.

El ile yazılan metinler yerine, harf kalıpları olan hurufat kalıplar matbaalarda yer almaya başlamıştır. Gutenberg'in matbaasında basıldığı belgelenen ilk kitap 1455'te basılan *Kırkiki Satırlı İncil*'dir (Görsel 1). Bu incilde kullanılan hurufat M.S. XIV. yüzyılda Mainz çevresinde el yazma eserlerde yaygın olarak kullanılan yazı biçemi *texture gothic*'tir. Gutenberg, yeni bir yazı tasarımı yapmak yerine, el yazma eserleri aynı nitelikte basıp çoğaltma ve onları daha hızlı ve daha çok üretebilmek amacıyla, "doku" olarak adlandırılan ve dönemin beğenilen *texture* yazısının estetiğini göz önünde bulundurmuştur (Sarıkavak, 2014, s. 29).

Görsel 1. Johann Gutenberg, Johann Fust, 1455, Kırkiki Satırlı İncil / 42-line Bible. Britannica. Erişim: 16.10.2019. https://www.britannica.com/topic/Gutenberg-Bible

Ortaçağ imgelerini Gutenberg matbaasından bu yana tarot ve oyun kartlarının üzerindeki grafiklerde de rastlamaktadır. Tarot ve oyun kartlarının ilk örneklerini doğu uygarlıklarında görülmektedir. Fakat Avrupa'da kullanılan tarot ve oyun kartlarının günümüzde hâkim geçerliliği bulunmaktadır. Özellikle Fransız kâğıt destesi ve buna benzer birçok iskambil kâğıdındaki figürler Ortaçağ'dan, 21. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmektedir (Görsel 2). 1392 yılında ortaya çıkmış Fransız tarot kâğıtları *grigonneur* bu örneklerden biridir. Bu kartlardaki semboller günümüz kâğıt oyunlarında kullanılmaya devam etmektedir.

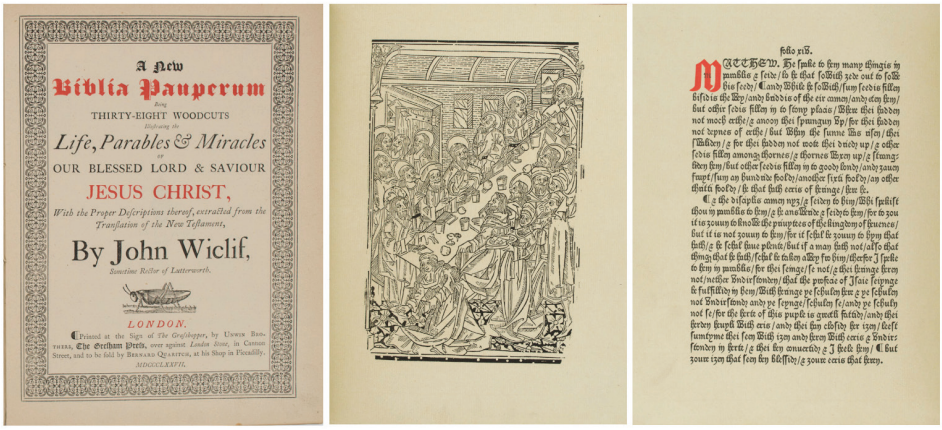
Görsel 2. (solda) Grigonneur Kartları, 1392. Pinterest. Erişim: 06.10.2019 https://i.pinimg.com/originals/10/ab/fe/10abfef135d5c6b64024b7607df54e70.jpg,
(sağda) 15. Yüzyıla Ait Fransız Oyun Kartları. Pinterest. Erişim: 06.10.2019. https://www.wopc.co.uk/images/countries/france/g-s-cartier.jpg

Rönesans'ın ilk dönemlerinde sanatçıların yapmış olduğu resimlerdeki figürlerde ve konularda Ortaçağ el yazmalarındaki minyatür formlar ve Ortaçağ'ın konuları işlenmiştir. Bunlara örnekler arasında Massaco'nun Pisa altarındaki tasvirleri, Giotto'nun yapmış olduğu *Kudüs'e geliş* isimli freskteki figürleri gösterilebilir (Görsel 3). Bu Eserde Minyatüre yakın özellikleri ve arka plan sadeliği ile Ortaçağ türüne yakın olduğu düşünülebilir.

Görsel 3. Giotto, 1305, Kudüs'e geliş / The Entry Into Jerusalem.
Art Way. Erişim: 06.10.2019. https://www.artway.eu/userfiles/Giotto%20Scenes_from_the_ Life_of_ Christ_-_10__Entry_into_ Jerusalem.jpg

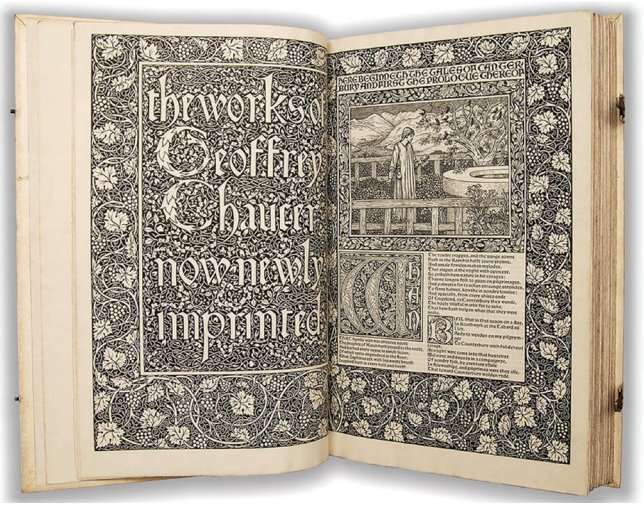
Ortaçağ el yazmaları Rönesans sonrası dönemde baskı sistemiyle çoğaltılmaya başlanmıştır. El yazmalarının 18. ve 19. yüzyıllarda kopyaları üretilmiştir. Bu sayede Ortaçağ el yazmalarının kopyaları eski eserlerin kıymet kazanmasına da öncülük etmiştir. John Wiclif'ın 1380 yılında yapılmış Yeni Ahit kitabı 1731 yılında kolay okunur tipte dönemin üretilmiştir (Greatsite. https://greatsite.com/facsimile-reproductions/wycliffe-1731.html). John Wiclif'ın yazdığı Yeni Ahit tekrar 19. yüzyılda basılmıştır (Görsel 4). Bu tür Ortaçağ el yazmalarının faksimillerinin üretimine ve satışına 21. yüzyılda da devam edilmektedir.

Görsel 4. John Wiclif'in üretmiş olduğu Yeni Ahit kitabının 1877'de basılmış bir kopyanın sayfa örnekleri. Heritage Book Shop. Erişim: 06.10.2019. http://www.heritagebookshop.com

Kromolitografi, 19. yüzyılda geliştirilen çeşitli renkli baskı yöntemi arayışları arasında başarılı olmuştur. Kromolitografi, 1800'lerin sonlarında kullanılmaya başlayan çok renkli baskıların yapılmasında kullanılan eski bir yöntemdir. Bu tip renkli baskı, litografi sürecinden kaynaklanmaktadır. Litograflar kabartma etiket baskısı yerine kimyasalların kullanımı ile düz yüzeylere baskı yapmanın bir yolunu bulmuşlardır (Quora. https://www.quora.com/What-is-a-Chromolithograph). Kimyasalların kullanıldığı bu teknik sayesinde taş kalıplar renkli baskıyı mümkün hale getirmiştir. Bu teknik reprodüksiyonların basımını da kolaylaştırmıştır. Kromolitografi ile Ortaçağ bordür ve stilleri basılmıştır (Görsel 5). 19. yüzyılda Ortaçağ'ın sanatlarını benimseyen ve çeşitli baskılar üreten Kelmscott basımevindeki çalışmalar bulunmaktadır. Kelmscott baskı evinin kurucularından olan William Morris'in öncüsü olduğu *Arts and Crafts* hareketi, Viktoria döneminin ucuz ve kötü seri-üretim mallarının niteliksizliğini savunarak, tasarım ve el sanatlarına dönüşün gerekliliğini savunmuştur (Bektaş, 1992, s. 14). Sanayi devriminin başladığı 19. yüzyılda ortaya çıkan *Arts and Crafts* hareketi kapsamında üretilmiş grafiklerde; motiflerde, sayfa düzenlerinde, değişik yüzeylerde, harf karakteri tasarımında Ortaçağ imgelerini kullanmıştır (Görsel 5). Ayrıca Morris'in incunabula döneminin baskı yöntemlerine geri dönerken, modüler, değiştirilebilir ve tek-

rarlanabilir baş harfleri, kenarlıkları ve süs eşyaları kullanmıştır (Meggs ve Pruvis, 2006, s. 171). Eugène Grasset'in birçok afiş çalışmasının yanında, özellikle 1886 yılında yapmış olduğu Ulusal Opera Galası afişi Ortaçağ temalarını barındırmaktadır (Görsel 6).

Görsel 5. Kelmscott baskı evinde üretilmiş Ortaçağ stilleri barındıran kitap. Wictorian Web. Erişim: 06.10.2019. http://www.victorianweb.org/art/design/books/63.html

Görsel 6. (solda) 1875'te Kromolitografi tekniği ile basılmış Ortaçağ bordür ve motifleri. Period Paper Fine Art. Erişim: 06.10.2019. https://www.periodpaper.com/products/1875-chromolithography-medieval-manuscript-pattern-border-edge-illumination-art-163634-lor1-065.
(sağda) Eugène Grasset, 1886, Ulusal Opera Galası / Gala L'Opera National. Wikipedia. Erişim: 06.10.2019. https://commons.wikimedia.org/wiki/File: Eug%C3%A8ne_Grasset_Les_F%C3%AAtes_de_Paris_1886.jpg.

20. yüzyılda Ortaçağ'ı ilham alan grafik çalışmaları arasında dikkat çekilmesi gereken dönem ise I. ve II. Dünya Savaşları olmuştur. Savaşa katılan ülkeler; propaganda amaçlı afişler ve kartpostallar üretmişlerdir. Bu çalışmalarda geçmiş dönemlerin (ağırlıklı olarak Ortaçağ'ın) kahramanlık destanları ve olayları işlenmiştir (Görsel 7). II. Dünya Savaşında Nazi Almanya'sı ise Germen ırkının güçlülüğünü çağrıştıran tarihsel temalar kullanmasının yanında sosyalizm ile yönetilen Sovyetler Birliği'ndeki sanatçılar bile gelenekçi bir duruş sergileyerek Rus Ortaçağ temalarını afişlerinde işlemiştir (Görsel 8).

Görsel 7. (solda) I. Dünya Savaşında basılmış propaganda afişleri. Maximilian Lenz, 1917, Altıncı Savaş Kredisine Katıl / Zeichnet Die Sechste Kriegsanleihe. Pinterest. Erişim: 16.10.2019, https://i.pinimg.com/originals/7b/0c/2a/7b0c2aa16d86a9e529901efc238f66f0.jpg.
(sağda) Amerika'da basılmış Jeanne D'ark temalı bir pulun tanıtım afişi. Hudson River Museum. Erişim: 16.10.2019. https://www.hrm.org/exhibitions/women-and-war/

Görsel 8. (solda) II. Dünya Savaşında basılmış propaganda afişleri. Ortaçağ temalı Nazi Almanya'sında basılmış bir afiş. Making History Matter. Erişim: 16.10.2019. https://makinghistorymatter.ca/2013/04/02/art-of-war/#prettyPhoto.
(sağda) Sovyetler Birliği'nde basılmış Ortaçağ temalı bir afiş. Making History Matter. Erişim: 16.10.2019. https://makinghistorymatter.ca/2013/04/02/art-of-war/#prettyPhoto.

Savaş dönemlerinde *The New Yorker* gibi çeşitli dergilerin kapaklarında da Ortaçağ imgeleri kullanılmıştır. Ortaçağ'da dokunmuş ve Normandiyalıların İngiltere'ye seferini anlatan *Bayeux Halısı*'ndaki olaylara atıfta bulunarak 1944 yılındaki Normandiya çıkartması konulu kapağında değiştirerek işlemiştir. Ayrıca *The New Yorker* dergisinin Ortaçağ figürleriyle yapılmış tasarımlarına örnek sadece savaş dönemlerinde değil, 20. yüzyılda *The New Yorker* dergisinin farklı sayılarında kapak illüstrasyonu olarak ta karşımıza çıkmaktadır. Derginin her sayıdaki konu başlıklarına uygun illüstrasyon çalışmaları kullanılmaktadır. Bob Knox'ın *The New Yorker* dergisinin Ağustos 1989 yılında yapmış olduğu kapak tasarımı bu örnekler arasındadır (Görsel 9).

Görsel 9. Bob Knox, 1989, The New Yorker dergisinin kapak İllüstrasyonu.
Amazon. Erişim: 16.10.2019. https://www.amazon.com/Yorker-cover-Medieval-fresco-style-cookout/dp/B00EVUBYVE

Ortaçağ'a ait armaların, sembollerin kullanımı 19. yüzyıldan kalma logoların tekrar basımları olmak suretiyle 20. yüzyılda üretimine devam edilmiştir. Ortaçağ Avrupa el yazmalarındaki minyatürlere benzer şekilde 20. yüzyılda özgün tasarımlı birçok pul üretimi de yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri posta ofisi ilk kez Noel pulunu Amerika'da kamu

yararına bastığı zaman özellikle kilise ve devletin birbirinden ayrılmasının sürdürülmesi konusunda endişeli olan gruplardan bazı tartışmalara yol açsa da, pulları yasaklama konusunda hukuki işlemler başarılı olamamıştır (Christmas Holiday Stamps. https://about.usps.com/who-we-are/postal-history/christmas-holiday-stamps.pdf). Daha sonra dünyanın birçok yerinde devlet posta ofisleri Noel pullarından basmıştır. 1973 yılına ait Avustralya'da Noel için basılmış dini içerikli pullar bunlara örnektir (Görsel 10).

Görsel 10. Ortaçağ figürleriyle 1973 yılında yapılmış Avustralya'ya ait pul örnekleri. Ebay. Erişim: 01.07.2019. https://i.ebayimg.com/images/g/f48AAOSwSypY-GKo/s-l300.jpg

Ortaçağ geleneklerini yaşatmak için Avrupa'da ve Amerika'da halka açık festivaller düzenlenmektedir. Bu festivallerde Ortaçağ'ın kostümleri ve el sanatları izleyicilere tanıtılmaktadır. Bu kapsamda Ortaçağ stili çadırlar ve stantlar kurulmaktadır. Bu festivallere ait günümüzde değişik grafikler hazırlanmaktadır. Ayrıca Hıristiyanlık açısından önemli olan dini günlerde Ortaçağ stilleriyle üretilmiş pullar bulunmaktadır. Ortaçağ festivali olan Feira Franca'nın afiş tasarımları 21. yüzyılın başlarında, Ortaçağ Avrupa el yazmalarındaki minyatürlerin çizgilerini taşımaktadır (Görsel 11).

Görsel 11. Ortaçağ festivali olan Feira Franca'nın 2000 ve 2011 yıllarındaki afişleri. Behance. Erişim: 01.07.2019. https://www.behance.net/gallery/2350064/Feira-Franca

Ortaçağ imgeleriyle çizgi roman yapımcılığı da ilgilenmiştir. Senaryoları Ortaçağ'da geçen çizgi roman türlerine hem dünyada hem de Türkiye'de rastlamak mümkündür. Sözgelimi, Türkiye'de Ortaçağ imgelerini kullanarak Suat Yalaz, *Karaoğlan*'ı ve Sezgin Burak ise *Tarkan* karakterini çizgi romana taşımıştır. Karaoğlan Ortaçağ'da, Orta Asya ve Doğu Anadolu'da yaşamış bir Türk kahramanıdır. *Tarkan* ise Ortaçağ Avrupa'sında yaşamış bir Hun savaşçıdır. Bu türde Türkiye'de daha birçok çizgi roman üretilmiştir. Dünyada ise Kentaro Miura tarafından üretilen *Berserk*, Robert E. Howard'ın *Kull ve Conan*'ı, Mike Grell'in *Warlord* isimli çizgi romanları gibi örnekler bulunmaktadır (Görsel 12). Ayrıca birçok çocuk masalının da Ortaçağ imgeleriyle illüstre edilmiş çizgi kitaplarına rastlamak mümkündür.

Görsel 12. (solda) Sezgin Burak, 2010, Tarkan Kuzey Canavarları. Eve Kitap. Erişim: 16.10.2019. http://www.evekitap.com/tarkan-kuzey-canavarlari_30082, (sağda) Robert E. Howard, 1970, Barbar Conan. Wikipedia. Erişim: 16.10.2019. https://upload.wikimedia.org/wikipedia /en/thumb/4/4c/ Conan01.jpg/250px-Conan01.jpg.

Ortaçağ'ın karakterine ait gotik türündeki keskin fontlar Almanya'da 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılmıştır. Ayrıca 1928'de kitapların yarısından fazlası hala gotik harflerle basılmıştır (Garfield, 2016, s. 190). 1921 yılında basılmış *Sing Song furs Heine Volk* isimli Almanca müzik kitabındaki yazım ve harf karakterleri Ortaçağ gotik stilde üretilmiştir (Görsel 13). Gotik harflere 21. yüzyılda bazı markalarda rastlanmaktadır. Bugün bunların kullanım sahası büyük ölçüde soylu geleneğin onaylanmasıyla sınırlı: Pilsner biralar (sadece Alman değil, Meksika biraları da aynı) ve The New York Times, Telegraph ve Mail bloğu gibi Avrupa ile ABD'de yayınlarına devam eden önemli gazetelerdir. Diğer olağan kullanım sahası: Gösteriş, ihtişam ve turistlerin varlığını gösteren tabelalardır (Garfield, 2016, s. 188).

Görsel 13. 1921 yılında *Sing Song furs Heine Volk* isimli Almanya'da basılmış müzik kitabındaki kullanılan gotik şekilden türetilmiş harf karakterleri.
Etsy. Erişim: 19.11.2019. https://www.etsy.com/dk-en/listing/580239598/vintage-german-song-book-child-music

Ortaçağ imgesini çağrıştıracak harf karakterleri tabela tasarımlarında da kullanılmaya devam edilmektedir. Cephesel tabelaların kentlerin karakteristik yapısına göre tasarlanması gerekmektedir. İster ticari, ister kamu alanındaki levhalar şehir görünümlerini kaotik bir hale getirmemelidir. Tarihi şehir merkezlerine uygulanabilir genel bir ticari tabela yaklaşımı önerildiğinde, ticari cadde cephelerinin renksel yapısının bir analizi yapılmalıdır. Rengin tarihi yerlerin görüntüsünü güçlendirmek için kullanılabileceğini varsayarsak, ticari tabela tasarımından önce, yerel kuralların sokak görünümlerinin renkleri ve bunların analizinin yapılması gerekmektedir (Portella, 2016, s. 249). Tarihi sokaklardaki renk görünümüne ek olarak biçimsel mimari özelliklerde göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çerçevede genellikle Avrupa'nın eski kentlerinin meydanlardaki veya turizm amaçlı bölgelerindeki tabelaların tarihsel içerikle uyum sağladığı görülmektedir. Ortaçağ'a ait harf karakterleri, stiller, Avrupa'da tabela tasarımları hazırlanırken eski kentlerin tarihsel dokusunu bozmadan kullanılmaktadır (Görsel 14).

Görsel 14. York kentinin eski sokaklarındaki tabelalar.
Visit Britain Shop. Erişim: 16.10.2019. https://www.visitbritainshop.com/world/articles/york-guide/

20. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bilgisayar destekli grafik tasarım programları görüntü oluşturmada veya görüntüyü işlemede kolaylıklar getirmiştir. Grafik tasarımda bilgisayar kullanımı beraberinde hazır çizilmiş grafiklerin genellikle internet üzerinden pazarlanmasını ortaya çıkarmıştır. Bu durumun grafik çalışmalarındaki niteliğe olumsuz veya olumlu etkileri üzerine çalışmalar yapılabilir. Ortaçağ'a ait bordürleri, figürleri vs. görselleri bilgisayar üzerinde özellikle hazır vektörel grafikler halinde bulabilmektedir. Ayrıca bilgisayar destekli grafik uygulamaları birçok müzede sanal sunumlar için kullanılmaktadır (Görsel 15). Tarihsel olguların anlaşılmasında bilgisayar destekli grafikler kullanılmaya devam etmektedir.

Görsel 15. Bilgisayar ortamındaki vektörel grafiklere örnekler. Envato Tuts.
Erişim: 16.10.2019. https://design.tutsplus.com/articles/150-free-vintage-vector-medieval-heraldry-graphics--vector-4884

Bilgisayar grafiklerinin eğlence amaçlı kullanımı bilgisayar oyunlarının daha da gelişmesine sebep vermiştir. Ortaçağ temalı bilgisayar oyunları arasında Age Of Empires II, Mount & Blade, Stronghold Crusader gibi oyunları örnekler bulunmaktadır (Görsel 16).

Görsel 16. Stronghold Crusader oyunundan bir görüntü.
Steam Community. Erişim: 16.10.2019. https://steamcdna.akamaihd.net/ steam/apps/232890/ss_364ee3498b24f066b68cca496f206c40500f8dda.1920x1080.jpg?t=1569336945

5. Sonuç

Ortaçağ imgeleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de unutulmuş şeyler olmayıp yaşatılmaya devam edilmektedir. Rönesans dönemi, yüksek Ortaçağ'ın son dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Ortaçağ'a ait görsel anlayışlar devam etmiştir. Rönesans ve sonraki dönemlerde de Ortaçağ formları grafik çalışmalarda kullanılmıştır. Rönesans'tan sonraki yüzyıllarda dini kitapların basımı veya farklı kromolitaografi çalışmalarıyla Ortaçağ sanatları sürdürülmüştür. Dünya savaşlarında ülkelerin toplumsal kimliklerini oluşturan tarihsel imgelerin olduğu grafik çalışmalar kapsamında cesaret verici veya düşmanı yermek amaçlı Ortaçağ temalı propaganda afişleri ve kartpostallar hazırlanmıştır. 21. yüzyıla kadarki dönem içerisinde de Ortaçağ fikri nostalji ile iletişim kurma çabasının bir aracı olmuştur. Bu maksatla film, dizi, masal illüstrasyonlarında veya tüketim amaçlı endüstriyel ürünlerde grafik tasarım Ortaçağ stillerine başvurmaktadır. Ayrıca Ortaçağ, milletlerin kimliklerinin, etnografyasının ve görsel hafızalarının oluştuğu bir dönem olduğundan, Ortaçağ'ın sahip olduğu zengin görsel içerikler insan zihninde yer almaya devam etmektedir.

Ayrıca geçmişte ortaya çıkmış dönemlerin sanatsal birikimleri, geçmişte kalıp sonlandırılmamıştır. Tarih içerisinde ortaya çıkmış sanatsal dönemlerin tarzları birçok yerde karşılaşılmaya devam edilmektedir. Bu bağlamda Grafik tasarımcılar da tarihsel imgeleri ta-

sarımlarında kullanmaya devam etmektedirler. Bu düşünceyi desteklemek için Ortaçağ kavramı incelenerek, Ortaçağ'a mal edilmiş imgelerin, grafik tasarımda kullanım alanlarına örnekler ortaya konulmuştur. Ortaçağ'ın sahip olduğu görsel bilginin yaşatılmasında el sanatları katkıda bulunmaya devam etmektedir. Eski meslekler, minyatürcülük gibi eski sanatsal faaliyetler, geleneksel yaklaşımlarla üretimlerine devam etmektedir. Ortaya konulan görsel örneklerde olduğu gibi, Ortaçağ imgeleri grafik tasarımcılar tarafından yaşatılmaya devam etmektedir. Hatta grafik sanatlarda eserler üretenler, Ortaçağ imgelerini geliştirip farklı görsel alanlara kazandırılmasıyla bu imgelerin sürdürülebilirliğini arttırmaktadır. Ayrıca grafik tasarım kapsamında ortaya konulmuş örnekler Ortaçağ imgeleriyle oluşturulan grafikler; kişilerin benliğindeki ulusal kimliklerin hatırlanmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda tarihsel imgeler, geleneksel sanatların olduğu kadar grafik tasarımın da kapsamına girmektedir, denebilir.

Kaynakça

Beksaç, Engin. (2012). *Ortaçağ Avrupa'sında Resim Sanatı.* Edirne: Paradigma Kitabevi.

Bektaş, Dilek. (1992). *Çağdaş Grafik Tasarımın Gelişimi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Breisach, Ernst. (2007). *Historiography, Ancient, Medieval and Modern*. United States Of America: University Of Chicago Press.

Brittanica. Erişim: 16.10.2019. https://www.britannica.com/event/Middle-Ages

Eco, Umberto. (2018). *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.

Ertürk, Nesrin. (2016). Baumgarten's Aesthetics As The Science Of Sensitive Cognition. *Ulakbilge Dergisi*, 4, s. 117-128.

Garfield, Simon. (2016). *Tam Benim Tipim*. (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Domingo Yayınevi.

Greatsite. Erişim: 15.10.2019. https://greatsite.com/facsimile-reproductions/wyclif-fe-1731.html

İlal, Ersan. (2011). Magna Carta. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 34, s. 210-242.

Le Goff, Jacques. (2019). *Ortaçağ Batı Uygarlığı*. (H. Güven, U. Güven, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Medievally Speaking. Erişim: 11.10.2019. http://.blogspot.com/2010/04/what-is-medievalism.html

Meggs, P. B., Purvis, A. W. (2006). *Meggs' History of Graphic Design*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Osborne Jr., Michael, T. (2013). Medieval Ethics. Hugh LaFollette (Ed.). *The International Encyclopedia of Ethics*, s. 3187–3198. New Jersey: Blackwell Publishing.

Panofisky, Erwin. (2014). *İkonoloji Araştırmaları*. (O. Düz, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Portella, Adriana. (2016). *Visual Pollution: Advertising, Signage and Environmental Quality*. New York: Routledge Publishing.

Quora. Erişim: 15.10.2019. https://www.quora.com/What-is-a-Chromolithograph

Sarıkavak, Namık Kemal. (2014). *Kaligrafik ve Tipografik Deneysel Tasarımlar*. İstanbul: Grafik Kitaplığı.

Christmas Holiday Stamps. Erişim: 18.12.2019. https://about.usps.com/who-we-are/postal-history/christmas-holiday-stamps.pdf

Utz, Richard. (2011). Coming to Terms with Medievalism. *European Journal of English Studies*, 15, s. 101-113.

Ülgen, Pınar. (2010). Ortaçağ Avrupa'sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. *Mukaddime*, 1, s. 1-18.

Ülgen, Pınar. (2012). Geç Ortaçağ Avrupa'sında Pazar ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21, s. 359-381.

Wikipedia. Erişim: 17.10.2019. https://en.wikipedia.org/wiki/Medievalism